

JULIÁN MARTÍN ABAD

I

NCUNABLES

Y

POST-INCUNABLES

VALENCIANOS

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

**INCUNABLES Y POST-INCUNABLES
VALENCIANOS**

COL·LECCIÓ CINC SEGLES

SÈRIE

Inutilitas librorum, 2

DIRECCIÓ

M. JESÚS GARCÍA MATEU (Universitat de València)

ANA BARBETA (Universitat de València)

CONSEJO ASESOR

MARGARITA BECEDAS GONZÁLEZ (Universidad de Salamanca)

ISABEL GARCÍA-MONGE CARRETERO (Ministerio de Cultura y Deporte)

JULIÁN MARTÍN ABAD (Biblioteca Nacional de España)

YOLANDA RUIZ ESTEBAN (Biblioteca Nacional de España)

JAVIER TACÓN CLAVAÍN (Universidad Complutense de Madrid)

BARRY TAYLOR (British Library)

GENNARO TOSCANO (Bibliothèque nationale de France)

PAOLO TINTI (Università di Bologna)

JULIÁN MARTÍN ABAD

INCUNABLES Y POST-INCUNABLES VALENCIANOS

Esta obra está bajo una Licencia Creative Commons Reconocimiento-NoComercial-SinObraDerivada 4.0 Internacional.

Edita:

Publicacions de la Universitat de València

<https://puv.uv.es>

publicacions@uv.es

Biblioteca Històrica de la Universitat de València

<https://www.uv.es/bibliotecahistorica>

bibhistorica@uv.es

© Julián Martín Abad, 2024

© *De esta edición:* Universitat de València, 2024

© *De las ilustraciones:*

Biblioteca Històrica de la Universitat de València

Ilustración de cubierta:

Jeroni Fuster: *Omelia sobre lo psalm De profundis*.

Valencia, Lambert Palmart, 15 de abril de 1490.

Coordinación editorial: Maite Simón

Maquetación: Inmaculada Mesa

Corrección: David Lluch

Impresión: Estugraf Impresores S. L.

ISBN: 978-84-1118-489-2 (papel)

ISBN: 978-84-1118-490-8 (PDF)

DOI: <https://doi.org/10.7203/PUV-OA-490-8>

Edición digital

ÍNDICE

PRÒLEG, <i>Josep Lluís Martos</i>	11
---	----

ESTUDIO INTRODUCTORIO

I. UMBRAL	17
II. LA ÚLTIMA POLÉMICA	27
Seis incunables <i>sine notis</i> en prolongado litigio cronológico	28
Un fantasma bibliográfico de corta vida	44
La aportación de Gerard van Thienen o el papel y las filigranas de los primitivos impresos valencianos.....	46
III. ¿UN (IM)PRESCINDIBLE REPERTORIO?	51
Los principales hitos en el control bibliográfico de los incunables y post-incunables españoles.....	51
El control bibliográfico de los incunables y post-incunables valencianos.	67
El estudio de las estampas de los incunables y post-incunables valen- cianos: aproximación bibliográfica	83
Las marcas tipográficas: control biblioiconográfico	105

IV. DEL <i>INCIPIT</i> AL <i>EXPLICIT</i> Y DE LA PORTADA AL COLOFÓN, O LAS VARIAS LECTURAS POSIBLES	108
Los productos tipográficos	109
a) Papel y pergamino	109
b) La estructura: signaturas tipográficas y registro	110
c) Las letrerías	114
d) Variantes involuntarias o estados	144
Los productos editoriales	150
a) Portadas	151
b) Colofones	179
c) Fórmulas de datación	184
d) Las marcas tipográficas	187
e) Los privilegios	192
f) Emisiones	201
Los productos textuales	204
a) La mancha tipográfica	204
b) La foliación, la doble página y la paginación	216
c) El control de las erratas tipográficas	219
d) Marginalia	221
e) Tablas o índices	223
f) Los calendarios litúrgicos	226
g) Estampas e iniciales	235
V. TIPOS DE IMPRESOS VALENCIANOS PRIMITIVOS	266

REPERTORIO DE INCUNABLES Y POST-INCUNABLES VALENCIANOS

BIBLIOGRAFÍA CONSULTADA	287
a) Repertorios, catálogos y estudios citados abreviadamente	287
b) Otras fuentes utilizadas	296
ÍNDICE DE SIGLAS DE BIBLIOTECAS, ARCHIVOS E INSTITUCIONES	333

CATÁLOGO

LAMBERT PALMART (1473-1492).....	343
ALFONSO FERNÁNDEZ DE CÓRDOBA, en solitario (1477), en compañía de LAMBERT PALMART (1478) y en compañía de GABRIEL LUIS DE ARINYO (1484-1485) (1477-1478 y 1484-1485).....	355
IMPRESOR DEL <i>OFFICIUM B. V. MARIAE</i> (1486).....	359
NICOLÁS SPINDELER (1490-1500).....	360
SIN TALLER CONOCIDO (c. 1490).....	367
PEDRO HAGENBACH y LEONARDO HUTZ (1491-1495).....	368
IMPRESORES NO IDENTIFICADOS AL SERVICIO DEL EDITOR MIQUEL ALBERT (1493-1494)	374
LOPE DE LA ROCA (1495-1497).....	376
PERE TRINCHER (1498)	381
ALFONSO DE ORTA (c. 1497-1500)	382
CRISTÓBAL COFMAN (1498-1517)	383
JORGE COSTILLA (c. 1501-1520).....	391
JUAN JOFFRE (1502-1520).....	399
LEONARDO HUTZ (1505-1506).....	418
DIEGO DE GUMIEL (1513-1517).....	419
JUAN VIÑAO (1517-1520)	426
SIN TALLER CONOCIDO (1501-1520).....	431
ÍNDICE DE AUTORES, TRADUCTORES Y EDITORES LITERARIOS, Y DE TÍTULOS DE OBRAS ANÓNIMAS.....	433
ÍNDICE DE FIGURAS	439

PRÒLEG

Des de la Biblioteca Històrica de la Universitat de València naix aquest projecte editorial i és la seua directora qui em demana prologar-lo, bona coneixedora dels meus interessos per la incunabilística i la post-incunabilística valenciana —a la qual li mancava, com bé diu l'autor, un repertori específic d'una certa fiabilitat. Això és el que ens ofereix ací Julián Martín Abad, que se'n planteja i en defensa la necessitat: «¿El control de sus primitivos impresos es ciertamente suficiente? ¿Contamos con un repertorio valenciano seguro, autorizado? No lo he encontrado y por ello me he animado a construirlo». I no es queda en l'apreciació general, sinó que ho demostra amb una atenta revisió de la bibliografia anterior, des d'aquella d'abast més general fins a la més particular, centrada en els incunables i post-incunables valencians, amb una atenció especial a les estampes —no podia ser altrament, ja que el mateix autor és qui ens va fornir de l'utilíssim catàleg bibliogràfic i descriptiu *Cum figuris*, dedicat a les imatges dels incunables espanyols.

Aquest repertori d'incunables i post-incunables valencians ve de la mà, per tant, d'un dels bibliògrafs espanyols més reconeguts, per la qual cosa passarà a formar part d'un sòlid catàleg d'obres, com l'esmentada suara o d'altres com els seus repertoris de la impremta a Alcalá de Henares, dels incunables de la Biblioteca Nacional de España o dels post-incunables ibèrics, sols per esmentar quatre dels grans pilars de la producció científica de Julián Martín Abad.

És a propòsit d'aquest darrer repertori, precisament, del qual ja ha publicat dues addendes —n'hi ha una tercera, de moment inèdita— que reflexiona sobre el caràcter definitiu d'aquest tipus de repertoris: «¿nunca lograremos cerrar definitivamente un repertorio tipobibliográfico? Me temo que no». Però Martín Abad és ben conscient que aquesta provisionalitat no pot frenar l'avanç científic

que implica una obra d'aquestes característiques, que, en efecte, era necessària encara per a la impremta valenciana i que se suma al camí traçat per bibliògrafs europeus, hispànics i valencians, sense la tasca dels quals aquest repertori no hagués estat el mateix. I és també a propòsit dels seus *Post-incunables ibéricos* que reflexiona, de nou, sobre l'enlleviment d'aquests materials, referint-se al catàleg de post-incunables de Norton —ampliat per Martín Abad amb més de 200 entrades—, quan afirma que «los años erosionan los repertorios bibliográficos necesarios, que nacieron con vocación de largueza, la consiguieran o no, y hay que reavivar más pronto o más tarde su utilidad. Por ello siempre entendí mi ya prolongado quehacer de bibliógrafo como compromiso de actualización y de nueva puesta en valor de esos repertorios». I a partir de l'aforisme de Devoto, recordat per Delgado, torna a incidir sobre el tema: «Siempre tengo presente el axioma de Daniel Devoto, que recuperó mi buen amigo Juan Delgado Casado (1947-2022) en el umbral de su *Introducción a la Bibliografía*: “El primer efecto de toda bibliografía, el más inmediato, es correr la suerte de Zazie: envejecer”. Lucho contra ese envejecimiento manteniendo despierta la pasión».

L'obsolescència no sols és una preocupació de Martín Abad pel que fa a aquests productes bibliogràfics, sinó que l'era digital la converteix en una obsessió pels greus problemes que planteja, ja no de manteniment, sinó de preservació dels materials que les humanitats vehiculen per la via virtual: és cert que seria una bona solució immediata per a superar l'envelliment dels repertoris, però no tan efectiva a llarg termini. Em permetran, per tant, l'elogi de la impremta davant de futures actualitzacions d'aquest repertori, no per un posicionament romàntic, sinó per evitar la paradoxa que implicaria en un obra d'aquestes característiques i per assegurar la seua *largueza* com a obra de referència, emprant un altre dels leitmotivs de l'autor. No tinc el menor dubte que les Publicacions de la Universitat de València i la direcció de la seua Biblioteca Històrica acceptaran el repte de mantenir actualitzat aquest repertori, amb reedicions o addendes, que continuen proporcionant uns materials tan complets i fiables com siga possible. Aquest repertori no és, per tant, un punt i final, sino una fita important de la bibliografia valenciana que no ha de quedar com un producte tancat. Així sembla que el concep l'autor, però és essencial la implicació editorial perquè així continue sent.

Prologue aquesta obra com a lector còmplice, apassionat —com l'autor— per la impremta antiga i, en el meu cas, especialment per la valenciana, òrfena d'uns materials com aquests, que reuneixen, corregeixen, actualitzen i amplien la bibliografia anterior. Però aquesta obra no sols conté aquell repertori tan esperat d'incunables i post-incunables, sinó que la introducció és, per si mateixa, una monografia amb entitat pròpia, de vora dues-centes pàgines, que analitza les dades bibliogràfiques generals a partir del sedàs de Martín Abad, fet que ens forneix d'un canemàs sòlid sobre el qual treballar, especialment útil en l'extens epígraf central, que és el que analitza aquestes edicions com a productes tipogràfics, com a productes editorials i com a productes textuais. A més, la perspectiva amb què construeix aquest estudi introductori és ben encertada, des de la mateixa delimitació del concepte incunable o post-incunable fins a la dada tècnica més profusament analitzada i documentada, en la qual l'autor aprofundeix amb generositat pel que fa a la seua història bibliogràfica concreta, tant respecte de les edicions antigues com dels repertoris dels dos darrers segles, mostrant camins i resultats, compromés amb la correcció dels errors com a via de l'avanç científic. La *largueza* d'aquest producte bibliogràfic no s'ha d'entendre sols en termes cronològics, sinó també per l'amplíssim espectre de destinataris que preveu, als quals Martín Abad sap dirigir-se amb habilitat per a convertir-los en lectors competents del seu repertori. Aquest està format per 220 entrades organitzades per impressors, seguint l'encertat model de Norton, que tant de bo s'amplien prompte, en emergir exemplars d'edicions desconegudes, perdudes i ara retrobades, físicament, fotogràficament o a través de notícies fidedignes, a la qual cosa espere contribuir, com he tingut la satisfacció de fer amb la recuperació de l'exemplar únic perdut de l'incunable catalogat com a núm. 20. L'autor mateix ho té ben en compte, davant la raresa de les edicions incunables i post-incunables valencianes, perquè vuitanta-nou d'aquestes són d'exemplar únic conservat, mentre que d'unes altres vint-i-cinc són totalment perduts: «Descorazonador, sin duda. ¿Cuántas más ediciones habrán desaparecido sin dejar rastro?». Aquesta precarietat de conservació afecta pràcticament la meitat del repertori i la supera si considerem les vint-i-sis edicions amb tan sols dos exemplars coneguts, la qual cosa, en certa mesura, limita la seua necessària comparació i estudi particular, que tant es defensa en l'estudi introductori i que compartisc plenament.

L'autor d'aquest repertori és generós en el producte bibliogràfic que ens ofereix i, fins i tot, ens facilita l'ingredient o la recepta per a assolir-ne un de semblant: «no es la abundancia de medios humanos, económicos y técnicos, la que logra un repertorio bibliográfico con largueza, sino más bien la pasión vital de un Konrad Haebler o de un F. J. Norton». O d'un Julián Martín Abad, que sap encomanar aqueixa passió vital i ens forneix de materials per a vehicular-la, en comunió amb una indefugible dosi de curiositat intel·lectual, sense la qual no s'entén la recerca científica.

JOSEP LLUÍS MARTOS
Universitat d'Alacant

Cinco siglos y medio después de la llegada de la imprenta a Valencia se ofrece este riguroso repertorio de incunables y post-incunables valencianos, precedido de un estudio introductorio en el que se construye una pormenorizada historia del insuficiente control bibliográfico previo y se presenta la anatomía tipográfica, editorial y textual de las 220 ediciones conocidas, singularizadas por la rareza de los ejemplares conservados, controlados a lo largo y ancho de la geografía bibliotecaria mundial.

Investigadores, bibliotecarios, bibliófilos, libreros anticuarios, amantes del libro y de su historia, curiosos e interesados por la historia de Valencia del siglo XV y los primeros años del siglo XVI, encontrarán en esta obra un instrumento de consulta de gran fiabilidad y a la vez un riguroso acercamiento a la caracterización de la producción de sus primitivos talleres de imprenta.

El autor, Julián Martín Abad, exjefe del Servicio de Manuscritos, Incunables y Raros de la BNE, ha desarrollado una intensa actividad docente en relación con el libro antiguo y es autor de importantes repertorios tipobibliográficos y biblioiconográficos, así como de estudios sobre manuscritos, incunables y post-incunables, bibliografía material, bibliofilia y sobre la formación de importantes colecciones y fondos históricos.